

Дмитро КУДІНОВ

доктор історичних наук, професор,
кафедра історії України,
Сумський державний педагогічний університет ім. А.Макаренка
(Суми, Україна), dmytro.kudinov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1516-576X>

Владислав ПАРХОМЕНКО

доктор історичних наук, доцент,
кафедра історії,
Миколаївський національний університет ім. В.Сухомлинського
(Миколаїв, Україна), vlad10031974@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0911-2941>

Сумський відділ Союзу 17 жовтня: формування та діяльність (1905–1914 рр.)

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.097>

УДК: 94(477.52):[329.055.2.32.019.5] «1905/1914»

Анотація. Мета статті – розкрити особливості формування та функціонування сумського відділу Союзу 17 жовтня. Мета деталізована завданнями: а) схарактеризувати політичну, організаційну та законотворчу діяльність лідерів осередку – П.Матюніна, Н.Савича; б) з'ясувати кадровий потенціал регіональної організації; в) оцінити її активність на період проведення виборів до Державної думи, а також у міжвиборчий період. **Методологія дослідження** базується на принципах історичності, комплексності, системності, критичності, репрезентативності. Використано спеціальні методи: історико-системний, порівняльно-аналітичний, історико-генетичний, історико-біографічний, описовий. Уперше здійснено комплексний аналіз функціонування сумської організації октябристів у період російської революції 1905–1907 рр. та під час режиму Третьочервневої монархії. **Висновки.** Відповіддю поміркованих за політичними поглядами осіб у Сумському повіті на революційних рух стало їх гуртування довкола місцевого відділу Союзу 17 жовтня. Помітну роль в його організації відігравали юрист П.Матюнін і землевласник Н.Савич. Осередок конституювався під час першої думської кампанії й надалі проявляв свою активність передусім під час виборів до Державної думи. Успішними для сумських октябристів виявилися вибори до III Думи, які забезпечили їх двома депутатськими місцями (П.Матюнін і Н.Савич). Думська діяльність обох лідерів сумського відділу партії, з одного боку, відривала їх від управління організацією, а з іншого – дозволяла підтримувати її статус, незважаючи на скорочення складу партійців і перехід деяких із них у правий табір.

Ключові слова: Союз 17 жовтня, октябристи, Н.Савич, П.Матюнін, Сумський повіт, Державна дума, кадети, вибори.

Історико-партологічні дослідження – вельми популярний напрям вітчизняної історіографії. Нині доволі детально розкриті різні сторони функціонування українських, загальноросійських та деяких національних партійних організацій на українських теренах Російської імперії. Утім, ще залишаються суттєві пробіли в розгляді діяльності регіональних структур, зокрема організацій Союзу 17 жовтня. При цьому не можна стверджувати, що формування мережі вказаної партії, а також її активність – абсолютно

упущена проблема вітчизняної історичної науки. Навпаки, цю політсилу доволі рясно згадували дослідники політичної боротьби на Наддніпрянщині початку минулого століття. Однак подані характеристики статусу й позицій октябристів (від рос. назви партії – «Союз 17 октября») на громадській ниві, їхньої політичної програми, а також дій здебільшого відзначаються узагальненістю, сухою схематичністю, навіть реферативністю думок. Це й не дивно, беручи до уваги той факт, що основні джерела з вивчення партійних структур (матеріали архівних фондів губернських жандармських управлінь, загалом органів МВС Росії, канцелярій губернаторів) фактично не містять повідомлень про цю лояльну до влади партію. Листування з місцевими осередками Союзу 17 жовтня, що мало б висвітлювати їхню діяльність, нині складає частину справ фонду зазначеної партії в Державному архіві Російської Федерації. Звісно, знайомство вітчизняних фахівців із подібними документами нині ускладнено.

Автори послуговуються нагодою опрацювання двох справ саме з ДАРФ – із фондів Союзу 17 жовтня (ф.115) та «Колекція речових доказів, узятих жандармськими установами при обшуках редакцій, газет й окремих осіб» (ф.1167). Їх використання, по-перше, вможливило написання цієї статті, а по-друге – розширило уявлення про діяльність провінційних структур октябристів за революції 1905–1907 рр. Активність сумського відділу під час виборів до II Державної думи відзначена в одній зі справ фонду Харківського губернського жандармського управління (ф.336) Центрального державного історичного архіву України в м. Києві. Персональний склад місцевого осередку партії станом на 1913 р. частково з'ясований завдяки справі щодо проведення виборів земських гласних у Харківській губернії з фонду Харківського губернського у земських і міських справах присутствія (ф.19) Державного архіву Харківської обл. Документи значною мірою доповнюють матеріали преси – повідомлення, статті місцевих видань («Будущее», «Волна», «Накануне», «Рада», «Сумской вестник», «Утро»), де вміщено інформацію про гуртування правого флангу лібералізму в регіоні, пропагандистську активність октябристів у Сумському повіті, перебіг проведення виборів до Державної думи, думську діяльність членів Сумської групи Союзу 17 жовтня тощо. Важливим джерелом для усвідомлення розходжень у ліберальному таборі у Сумах стали опубліковані спогади думця III та IV скликань Н.Савича.

Вагомі фактичні дані, виражені оцінки діяльності октябристів репрезентовані в узагальнюючих працях радянських, українських і російських істориків. Стосовно виділеного нами поля дослідження – аналізу діяльності сумських партійців – корисною виявилася монографія В.Шелохаєва, в якій він докладно схарактеризував тактику політичної боротьби «союзників», їх участь у думських виборах, відтворив загальну картину розвитку територіальної мережі партії та мобілізації до неї членів, у тому числі в межах Харківської губернії¹. Наведені у цій праці дані щодо чисельності октябристів повторено (з деякими уточненнями) в іншій студії цього автора, виконаній у співавторстві з І.Кисельовим і А.Корелінім².

В.Шелохаєв у своїй монографії окреслив необхідність подальших регіональних досліджень на основі залучення даних місцевих архівів і матеріалів преси. Це мало б, у тому числі, уточнити реальну чисельність та соціальний склад Союзу 17 жовтня. У пострадянській російській історіографії одним із перших здійснив це завдання Д.Павлов, який підтвердив оцінку кількості «союзників», дану В.Шелохаєвим, але суттєво розширив уявлення про їх соціальну репрезентацію³. Уже разом ці фахівці

¹ Шелохаев В.В. Партия октябристов в период первой российской революции. – Москва, 1987. – 157 с.

² Кисельов И.Н., Корелин А.П., Шелохаев В.В. Политические партии в России в 1905–1907 гг.: численность, состав, размещение (Количественный анализ) // История СССР. – 1990. – №4. – С.74–75.

³ Павлов Д.Б. «Союз 17 октября» в 1905–1907 гг.: численность и социальный состав // Отечественная история. – 1993. – №6. – С.181–185.

підготували главу до тематичного збірника, де узагальнили основні підходи російської історіографії до бачення ролі та місії Союзу 17 жовтня, а також уточнили основні факти щодо його функціонування⁴.

У 1990–2010-х рр. в українській історіографії з'явилася низка праць, в яких порушувалося питання конституювання та діяльності місцевих осередків октябристів. Зокрема їх становлення та активність у цілому по Україні вивчали П.Шморгун, А.Павко, С.Донченко⁵, на Чернігівщині – О.Кривобок⁶. Участь партії у виборах до І Державної думи на українських теренах досліджена М.Циганюком⁷. Згадані автори суттєво розширили уявлення про локацію, чисельність, соціальний склад провінційних структур Союзу 17 жовтня, виявили регіональну специфіку політичної діяльності октябристів. Примітно, що українські історики здебільшого спиралися на узагальнюючі праці, в тому числі на статтю М.Ясира, котра й досі залишається чи не єдиним конкретно-історичним дослідженням діяльності партії в Україні⁸.

Вагому роль в оформленні праволіберального табору у Сумському повіті відігравали П.Матюнін і Н.Савич. Наведемо стислі біографічні довідки про них. Павло Гаврилович Матюнін (1852 – після 1917 рр.) походив зі спадкових дворян Казанської губернії. У 1869 р. він закінчив Імператорський Олександрівський лицей, що мав юридичний напрям освіти, і працевлаштувався в канцелярію Державного контролю. Потім служив у судовому відомстві в Петербурзькій, мировим посередником в Ольгопільському повіті Подільської губернії, був управителем канцелярії при подільському губернаторові В.Глінці. У 1892 р. П.Матюнін вийшов у відставку та переїхав у Суми, де до 1907 р. працював присяжним повіреним округу Харківської судової палати⁹. Деякі гучні процеси за його участі мали відгуки у пресі, він зажив слави успішного адвоката¹⁰.

Спадковий дворянин Никанор Васильович Савич (1869–1942 рр.) народився в батьківському маєтку у с. Біловоди Сумського повіту. Закінчив фізико-математичний факультет (відділення природничих наук) Санкт-Петербурзького університету. У 1895 р. повернувся на батьківщину. Обирався гласним (від 1895 р.) й секретарем повітового земського зібрання, але за визначенням ідейних противників у земстві, «діяльності своєї ніде ще не проявив»¹¹. Політичну кар'єру, як згадував сам Н.Савич, він розпочав виступом на одному із зібрань у приміщенні земства 1905 р. (вірогідно, на з'їзді землевласників у листопаді), коли виголосив промову проти відчуження

⁴ Политические партии России: история и современность / Под ред. проф. А.И.Зевелева, проф. Ю.П.Свириденко, проф. В.В.Шелохаева. – Москва, 2000. – С.109–121.

⁵ Донченко С.П. Ліберальні партії України, 1900–1920 рр.: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – Дніпропетровськ, 2006. – 32 с.; Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці XIX – початок XX ст.: зародження, еволюція, діяльність, історична доля. – К., 1999. – С.185–190; Шморгун П.М. Політичні партії України на початку XX ст.: соціальний склад, чисельність, типологія // Наукові праці з питань політичної історії. – Вип.172: Політичні партії на Україні (1905–1925 рр.). – К., 1992. – С.17–18.

⁶ Кривобок О.П. Діяльність політичних партій та організацій на півночі Лівобережної України в кінці XIX – на початку XX ст.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2009. – С.116–125.

⁷ Циганюк М.А. Партія «Союз 17 жовтня» у виборах до І Державної думи в Україні // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Історичні науки. – Т.25. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С.325–334.

⁸ Ясир М.Д. З діяльності партійних осередків октябристів на Україні в 1905–1907 рр. // Наукові праці з питань політичної історії. – К., 1992. – Вип.172: Політичні партії на Україні (1905–1925 рр.). – С.54–61.

⁹ Кудинов Д. Правый октябрист и опытный юрист: Павел Гаврилович Матюнин – забытый сумской парламентарий // Ваш шанс. – 2021. – №13. – С.22Б; Памятная книжка лицеев: Издание собрания курсовых представителей Императорского Александровского лицея: 19 октября 1811–1911. – Санкт-Петербург, 1911. – С.83; 3-й созыв Государственной думы: портреты, биографии, автографы. – Санкт-Петербург, 1910. – Табл.29.

¹⁰ Кониц О.О. Депутати Державної думи Російської імперії від губернії Наддніпрянської України (1906–1917 рр.). – Дніпропетровськ, 2013. – С.176–177; Судебная хроника // Киевлянин. – 1902. – 14 марта. – С.3; Харьковская судебная палата (иск к казне в 365 тыс. руб.) // Право. – 1907. – №10. – Стб.768.

¹¹ Корреспонденция // Волна. – 1906. – 12 января. – С.3.

приватної землі¹². З цього моменту гостре неприйняття лівих лібералів стало невід'ємною частиною його світогляду. Колега по роботі в думі Я.Глинка характеризував Н.Савича саме як принципового противника кадетів¹³.

Як відомо, Союз 17 жовтня постав за доволі стислий термін у ході проведення двох нарад ідеологів поміркованого лібералізму в Москві й Петербурзі, а також під час земсько-міського з'їзду (жовтень – листопад 1905 р.). Сумську організацію можемо визнати одним із піонерів партійної структури в Україні, що з'явилася за першої думської кампанії та у відповідь на загрозу з боку революції.

Для Сум вірна думка В.Шелохаєва про те, що ядром провінційних осередків партії слугували земські й міські органи самоврядування¹⁴. Сприятливими обставинами організації правих лібералів слугувала нейтралізація лівих сил і сумської групи Партії народної свободи у грудні 1905 р. – лютому 1906 р., що збіглося з часом переведення Сумського повіту на правовий режим воєнного стану й запровадження суворого військово-поліцейського контролю. Відбулися арешти земських службовців, пов'язаних з очільником Сумської повітової земської управи та лідером місцевої організації кадетів П.Линтварьовим (спочатку заарештований, а потім відсторонений від посади у земстві). Загалом узимку 1905–1906 рр. у Сумському, Охтирському та Лебединському повітах було заарештовано до 350 осіб. Чимало причетних до демократичного руху переховувалися¹⁵. Недовіра до земської інтелігенції була настільки високою, що у Сумах від учителів початкових шкіл вимагалася розписка в тому, що вони не вступатимуть у партії, лівіші за Союз 17 жовтня¹⁶.

На тлі цих подій більшість земських гласних, частина з яких пізніше приєднаються до октябристів, зайняла проурядову позицію, чому, вочевидь, сприяв не лише страх перед революцією, але й напучування сумського тимчасового генерал-губернатора М.Ходоровича на особистій зустрічі з земцями. На земському зібранні 4 січня 1906 р. було переобрано управу, яку тепер склали представники поміркованого табору, у тому числі майбутні октябристи В.Краснянський (тимчасовий голова) і Н.Савич¹⁷. Розмежування сумського «общества» підтвердив і колишній член управи кадет Г.Линтварьов – частина привілейованої верстви населення, перелякана за долю свого майна, взяла на себе роль «святої інквізиції» й усіляко сприяла виявленню та переслідуванню «небезпечних елементів»¹⁸.

15 січня 1906 р. у приміщенні міського училища відбулося організаційне засідання за участю гласних разом зі своїми «знайомими виборниками». Вирішувалося питання про те, до якої партії слід приєднатися. Було заслухано програми. Більшість схилилася до підтримки Союзу 17 жовтня. Тут же обрали бюро міського відділу останнього у складі 12 осіб під головуванням П.Матюніна¹⁹. 28 лютого конституювався повітовий осередок партії²⁰. До кінця 1906 р. вона залишалася єдиною легальною

¹² Обзор деятельности Государственной думы третьего созыва: 1907–1912 гг. – Ч.1: Общие сведения. – Санкт-Петербург, 1912. – С.46; *Савич Н.В.* Воспоминания. – Санкт-Петербург; Дюссельдорф, 1993. – С.13–16; 3-й созыв Государственной думы: портреты, биографии, автографы. – Санкт-Петербург, 1910. – табл.21.

¹³ *Глинка Я.В.* Одиннадцать лет в Государственной думе: 1906–1917: Дневник и воспоминания. – Москва, 2001. – С.169–170.

¹⁴ *Шелохаев В.В.* Партия октябристов в период первой российской революции. – С.36.

¹⁵ *Линтварёв Г.* Что делается в Сумском уезде // Волна. – 1906. – 21 января. – С.3; Державний архів Сумської обл. (далі – ДАСО). – Ф.Р-2362. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.116; Спр.11. – Арк.193; *Кудінов Д.* Сумські ліберали в російському визвольному русі, 1901–1906 гг.: регіональне вимірювання. – Суми, 2013. – С.119–120; Центральный державный исторический архив Украины, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.1682. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.7.

¹⁶ *Кр-ль М.А.* Как прошли выборы в Государственную думу. – Санкт-Петербург, 1906. – С.12.

¹⁷ Корреспонденция // Волна. – 1906. – 11 января. – С.4; Корреспонденция // Там же. – 12 января. – С.3.

¹⁸ *Линтварёв Г.* Что делается в Сумском уезде // Там же. – 21 января. – С.3.

¹⁹ Корреспонденция // Будущее. – 1906. – 5 февраля. – С.4.

²⁰ Там же. – 10 марта. – С.3.

політичною організацією в регіоні, що мала керівний склад і проводила агітацію. Решта партійних структур вимушено діяли в підпіллі, в тому числі кадети, що підтверджувало Харківське губернське жандармське управління²¹.

М.Ходорович уважно стежив за тим, аби діяльність сумських октябристів не виходила за рамки допустимого. Наприклад, коли нотаріус В.Смирнов, присутній на згаданому установчому зібранні міського осередку Союзу 17 жовтня, висловився за необхідність скасування воєнного стану та здійснення вільної агітації, розпорядженням очільника адміністрації його було вислано за межі Харківської губернії²². Іноді члени місцевого відділу партії заступалися за декого, звільненого волею генерал-губернатора. Зокрема міський голова В.Золотарьов просив М.Ходоровича відновити на посадах санітарного лікаря С.Трамбицького й машиніста Ф.Супруна, за якими він «не помічав нічого антиурядового»²³.

Щодо чисельності сумського осередку Союзу 17 жовтня, маємо різні дані, виятково з матеріалів преси. Так, дописувач газети «Будущее» Д.Асмолов зазначав, що на партійному зібранні 1 березня 1906 р. вже висувалося питання про обрання місцевого комітету, а це, відповідно до §9 статуту партії, ставало можливим за умов перевищення кількості членів у регіоні в понад 100 осіб. Кореспондент указав цифру у близько 160, яку, вочевидь, озвучили самі учасники заходу, на який прибули до 400 осіб. Коли ж присутнім тут не членам союзу запропонували приєднатися до нього, то «бажаючих знайшлося небагато», а ще один учасник узагалі заявив про вихід із партії²⁴. Зважаючи на пасивність присутніх, котрі навіть зрештою не спроміглися обрати комітет, викликає сумнів реальність зазначеної кількості партійців.

Можна припустити, що повітова організація в період піднесення своєї активності в перший рік існування відповідала середньому значенню подібних структур – від 100 до 300 членів²⁵. Д.Павлов типовий розмір повітової організації октябристів визначив у 363 особи²⁶. Подібна цифра відповідає кількості учасників розширеного партійного зібрання 15 січня 1907 р., на яке прибули 300 учасників. Утім частина присутніх була просто співчуваючими чи контактерами партійців²⁷. Ураховуючи той факт, що організація партії в губернському Харкові в 1906 р. становила приблизно 200 осіб, можемо суто умовляно оцінити реальну чисельність сумського відділу орієнтовно у 100 осіб²⁸. При цьому партійний актив у Сумах навряд чи перевищував позначку 20 осіб.

Питання «мертвих душ» цілком стає зрозумілим при знайомстві зі способами кооптації нових членів. Основу сумської партійної організації становили гласні міської думи. Останнім пропонувалося на чергові партійні засідання, які найчастіше відбувалися в умовах виборчої кампанії («у цілях об'єднання для агітації»), залучати «добрих знайомих». Наприклад, у березні 1906 р. міський голова зобов'язав депутатів привести по 15 таких²⁹. Вочевидь, можливості «рекрутингу» нових членів багато у чому залежали від репутації партійних активістів із кадрової основи відділу – громадських діячів і благодійників. Так, чимало октябристів була членами Товариства піклування про бідних, піклувальних рад місцевих середніх і початкових закладів

²¹ ЦДДАК України. – Ф.336. – Оп.1. – Спр.2258. – Арк.20.

²² Корреспонденции // Будущее. – 1906. – 10 марта. – С.3.

²³ ЦДДАК України. – Ф.1682. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.43.

²⁴ Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф.1167. – Оп.1. – Д.1253. – Л.1; Корреспонденции // Будущее. – 1906, 9 марта. – С.4; Устав общества под названием «Союз 17-го октября». – Москва, 1906. – С.4.

²⁵ Шелохаев В.В. Партия октябристов в период первой российской революции. – С.37.

²⁶ Павлов Д.Б. «Союз 17 октября» в 1905–1907 гг.: численность и социальный состав. – С.181.

²⁷ Корреспонденции // Утро. – 1907. – 18 января. – С.3.

²⁸ Донченко С.П. Ліберальні партії України, 1900–1920 рр. – С.16.

²⁹ Корреспонденции // Будущее. – 1906. – 10 марта. – С.3.

освіти, Сумського комітету товариства Червоного Хреста, повітового комітету піклування про народну тверезість. Звісно, ваги партії додавала постать відомого своєю доброчинністю цукрозаводчика П.Харитоненка.

Мінусом подібного підходу до партійного будівництва («кум – брат – сват») було те, що він не забезпечував як ідеологічну цілісність осередку, так і його високу активність. Утім багато у чому визначав соціальний склад організації. Переважно більшість октябристів становили освічені (найчастіше вища юридична чи загалом гуманітарна освіта) заможні люди з високим статусом у суспільстві – чиновники V–VIII класу, підприємці, добре оплачувані працівники торгово-промислових установ, спадкові дворяни та почесні громадяни, купці, земле- або домовласники та ін.³⁰

Подібну картину соціального обличчя октябриста спостерігаємо й на прикладі Сумського повіту, де за ними тягнулися як селяни-землевласники, так і поміщики³¹. До Союзу 17 жовтня приєдналися насамперед люди освічені, статечні, успішні – поміщики Н. і М. Савичі, О.Ігнат'єв, В. та М. Де-Коннор, Б.Золотницький, О.Линтвар'єв, В. фон Лоретц-Еблін, керуючий сумським Олександрівським селянським сільськогосподарським банком В.Краснянський, член Сумської міської управи М.Крамаренко, власники механічного заводу П.Гольберт і лісового складу Л.Харченко, земський агроном та директор міського громадського банку І.Сазанов, управляючий Терновською економією І.Кабештов, міський голова В.Золотар'єв, повітовий предводитель дворянства І.Траскін, цукрозаводчики П.Харитоненко й М.Лещинський, купець і головноуправляючий маєтками Харитоненка М.Калашников, викладач Сумської Олександрівської гімназії М.Степанов, священники І.Дмитрієв (Суми) та К.Сперанський (Миколаївська церква с. Старе).

Представників нижчих верств населення в партійній організації було обмаль. Відомо, що членом Союзу 17 жовтня деякий час був селянин с. Стецьківка Сумського повіту М.Іваненко³². Вочевидь, він належав до невеликої групи хліборобів, поміченої серед засновників сумського відділу партії у середині січня 1906 р.³³ На установчому повітовому з'їзді 28 лютого до нього також записалися кілька селян. Утім більшість присутніх землеробів відмовилися вступати в партію, побоюючись арештів³⁴. У складі Сумського повітового земського зібрання, обраного 1913 р., жодного гласного від сільських товариств із числа октябристів обрано не було, хоча в «панській» частині зібрання їх не бракувало³⁵.

Коли урядові вдалося придушити революційні виступи, зменшився і стимул для представників еліт удаватися до політичної діяльності³⁶. Вочевидь, скорочення кількості сумських партійців відповідало процесу зменшення чисельності Союзу 17 жовтня в 1906–1908 рр.³⁷ А після виборів до III Державної думи сумський відділ загалом існував лише «на папері» (як і більшість тодішніх партійних осередків)³⁸. Особливо це помітно на прикладі переходів «союзників» до інших політсил. Зокрема вже 1907 р. П.Харитоненко, В.Золотар'єв, В.Де-Коннор, І.Дмитрієв і В.Краснянський приєдналися до табору правих. Там само згодом опинився й селянин М.Іваненко. Пізніше дехто повертався (Де-Коннор

³⁰ Павлов Д.Б. «Союз 17 октября» в 1905–1907 гг.: численность и социальный состав. – С.183.

³¹ Савич Н.В. Воспоминания. – С.17.

³² К выборам в Харьковской губернии // Утро. – 1907. – 23 января. – С.3.

³³ Корреспонденции // Будущее. – 1906. – 5 февраля. – С.4.

³⁴ Там же. – 10 марта. – С.3.

³⁵ Державний архів Харківської обл. (далі – ДАХО). – Ф.19. – Оп.1. – Спр.142. – Арк.272–273.

³⁶ Черменский Е.Д. Буржуазия и царизм в революции 1905–1907 гг. – Москва; Ленинград, 1939. – С.198.

³⁷ Киселёв И.Н., Корелин А.П., Шелохаев В.В. Политические партии в России в 1905–1907 гг.: численность, состав, размещение (Количественный анализ). – С.74–75; Карнишин В.Ю. «Союз 17 октября» в 1907–1913 гг.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Москва, 1992. – С.20.

³⁸ Политические партии России: история и современность. – С.118–121.

у 1910-х рр. знов значився у складі Союзу 17 жовтня³⁹. Примітно, що в публікаціях часопису «Утро» на початку 1907 р. деякі громадські діячі фігурували як серед чорносотенців, так і серед октябристів⁴⁰. Подібна ситуація не була дивною, зважаючи на те, що частина сумських октябристів до 1906 р. входила до складу Російського зібрання⁴¹. Дехто з союзників, надалі перебуваючи в ліберальній партії, поводився по-чорносотенному. Наприклад, Л.Харченко відзначався відверто антисемітськими поглядами⁴². Можливість перебувати відразу в кількох партіях випливала з самого статуту Союзу 17 жовтня, членами якого могли бути особи, «котрі належать до партії, що не приєдналася своїм загальним своїм складом до Союзу»⁴³. Подібна розмитість формулювання щодо членства надавала сумським октябристам право перебувати у складі інших політичних сил. Звідси й різні ідентифікації одних і тих самих діячів. Наприклад, П.Харитоненко водночас позиціонувався як «октябристом», так і «правим» чи «прогресистом».

Не маючи джерел, які переконливо засвідчили б мотивацію «перебіжчиків», можемо припустити, що факт плинності партійних кадрів зумовлювався, по-перше, браком партійної дисципліни, чіткої організації, доручень та обов'язків; по-друге, на місцевому рівні могло допускатися подвійне партійне членство, що дозволяло маневрувати на виборах залежно від настроїв виборців і підтримки з боку влади; по-третє, намаганням використовувати партійні структури у власних цілях; по-четверте, доволі тісними відносинами між «правими» та «центристами» в невеликому провінційному місті, де члени обох таборів не лише добре знали один одного, але й постійно взаємодіяли у приватних справах і навіть товаришували. А головне, приклади переходів із Союзу російського народу до Союзу 17 жовтня та навпаки, висунання одних і тих самих виборників від обох цих сил засвідчували відсутність для членів партії як чітких організаційних, так й ідеологічних рамок.

Відповідно, не можна визнати сумський відділ згуртованою структурою. Як і більшість осередків Союзу 17 жовтня, він був типовим для партії, котра, за словами В.Шелохаєва, являла собою «розпливчате об'єднання різнорідних елементів», а її «організаційна структура [...] була досить рихлою та аморфною»⁴⁴. У результаті кількісне зростання осередків не підтверджувалося якістю їхньої роботи. Неодмінно з'являвся «баласт» із більшості формальних членів, які швидко втрачали організаційний зв'язок із партією.

Подібну ситуацію змальовують і сумські дописувачі харківської преси: відсутність спільної думки місцевих октябристів, «відпадіння вправо» вже в перші місяці існування партії, кулуарність ухвалення рішень, неспроможність обрати кандидатів у виборників на партійному зібранні в березні 1906 р., низька явка на вибори комітету партійного відділу у січні 1907 р., нечисленність партійних зібрань і публічних виступів керівників⁴⁵. Доповнює цю картину визнання Н.Савича щодо відсутності керівництва та «правильної» партійної організації, принаймні на період перших сумських виборів⁴⁶. У нашому випадку справедливим буде й зауваження про те, що октябристи спрямовували свою активність «не на постійну роботу з виборцями, а

³⁹ Корреспонденции // Утро. – 1907, 13 января. – С.3; Кудинов Д. Правый октябрист и опытный юрист: Павел Гаврилович Матюнин – забытый сумской парламентарий. – С.22Б; ДАХО. – Ф.19. – Оп.1. – Спр.142. – Арк.280–286.

⁴⁰ Выборы // Утро. – 1907. – 25 сентября. – С.3; К выборам в Харьковской губернии // Там же. – 23 января. – С.3; Корреспонденции // Там же. – 13 января. – С.3; Корреспонденции // Там же. – 18 января. – С.3.

⁴¹ ГАРФ. – Ф.1167. – Оп.1. – Д.1253. – Л.1; Корреспонденции // Будущее. – 1906. – 9 марта. – С.4.

⁴² Областной отдел. Перед выборами // Утро. – 1912. – 17 мая. – С.5.

⁴³ Устав общества под названием «Союз 17-го октября». – Москва, 1906. – С.1–3.

⁴⁴ Шелохаев В.В. Партия октябристов в период первой российской революции. – С.38, 41.

⁴⁵ Корреспонденции // Будущее. – 1906. – 9 марта. – С.4; 10 марта. – С.3; Корреспонденции // Утро. – 1907. – 13 января. – С.3; 18 января. – С.3; 1910. – 8 октября. – С.5.

⁴⁶ Савич Н.В. Воспоминания. – С.20.

на думську діяльність», тоді як «місцеві відділи виконували функцію допоміжного апарату для завоювання місць у Державній думі»⁴⁷.

На плаву сумський осередок Союзу 17 жовтня утримувало те, що його ядро складалося із земсько-міських діячів, котрі мали досвід управління та політичної комунікації. Певною мірою це нівелювало вади партійної організації. На момент виборів до Сумського повітового земського зібрання восени 1913 р. місцева організація спромоглася провести до органу самоврядування 9 своїх членів із 39 від загальної кількості гласних⁴⁸. Утім на той момент її важко визначити за структуру, яка виходила б за межі гуртка близьких за духом громадських діячів.

Особливістю функціонування провінційних структур Союзу 17 жовтня була їх мобілізація на час думських, земських і міських виборів та фактичне «заморожування» в період між виборами. Сам факт створення сумської організації октябристів був продиктований потребою оформлення помірковано-правого табору земсько-міських діячів напередодні виборів І Думи. Значний поштовх виборчій кампанії партії надав її І з'їзд 8–12 лютого 1906 р. в Москві, в якому взяли участь 389 делегатів. Партія міцно зайняла центристську позицію, не підтримуючи ані реакцію, ані революцію⁴⁹. На заході були присутні посланці сумського відділу. Серед них – І.Кабештов, який виступив доповідачем на звіті делегації перед членами партійного осередку 1 березня 1906 р. Відомо, що сумські представники зайняли консервативну позицію, голосуючи проти резолюції, яка засуджувала репресивні дії уряду⁵⁰.

Напередодні виборів до І Думи октябристи розгорнули жваву агітаційну діяльність, видаючи окремі брошури мільйонним накладом⁵¹. Сумська організація також друкувала заклики до міських діячів. Зокрема поширювала прокламацію «Обращение к избирателям» і брошуру «Аграрный вопрос». У зверненні вістря критики спрямовувалися не проти курсу уряду, а проти найближчих політичних конкурентів – кадетів, котрих звинувачували в потуранні національним почуттям «бідних маленьких народностей» (передусім поляків)⁵². Побудова виборчої кампанії не стільки на діалозі з владою, як на нищівній критиці Партії народної свободи загалом було характерною рисою перших двох думських кампаній октябристів. Центральне бюро Союзу 17 жовтня навіть випустило окремою брошурою роз'яснення виборцям, чому не слід підтримувати кадетів. Вони, мовляв, мають нежиттєздатну програму, що ґрунтується на «літературних деклараціях» і «теоретичному фанатизмі», та марно обіцяють народові «земний рай», насправді бажаючи заволодіти стерном управління державою і встановити однопартійну систему⁵³. У такому дусі витримувалися й словесні нападки на представників ПНС на губернських передвиборчих зібраннях. Зокрема в березні 1906 р. у Харкові П.Матюнін цілком у дусі програми Союзу 17 жовтня звинуватив кадетів у бажанні посприяти національному сепаратизму та й загалом ліквідувати монархію⁵⁴.

Консервативно представив анонімний сумський автор⁵⁵ згаданої брошури й аграрно-селянське питання. Потреба її видання диктувалася як активною

⁴⁷ Карнишин В.Ю. «Союз 17 октября» в 1907–1913 гг. – Москва, 1992. – С.20.

⁴⁸ ДАХО. – Ф.19. – Оп.1. – Спр.142. – Арк.265–270.

⁴⁹ Шелохаев В.В. Контрреволюционная тактика партии октябристов в 1905–1907 гг. // Исторические записки. – Вып.111. – Москва, 1984. – С.162–163.

⁵⁰ ГАРФ. – Ф.1167. – Оп.1. – Д.1253. – Л.1.

⁵¹ Политические партии России: история и современность. – С.117; Шелохаев В.В. Контрреволюционная тактика партии октябристов в 1905–1907 гг. – С.166–167.

⁵² ГАРФ. – Ф.115. – Оп.1. – Д.97. – Л.7.

⁵³ Что же хочет конституционно-демократическая партия? – Москва, 1906. – 10 с.

⁵⁴ Предвыборное собрание выборщиков губернского избирательного собрания // Накануне. – 1906. – 28 марта. – С.3; Полный сборник платформ всех русских политических партий. – Санкт-Петербург, 1906. – С.97–99.

⁵⁵ Припускаємо, ним був Н.Савич, близько знайомий із ситуацією довкола земельного питання.

громадянською позицією місцевого селянства, яке у значній мірі підтримувало Всеросійський селянський союз, так і лапідарним (а отже незадовільним) описом вирішення «селянського питання» у програмі партії⁵⁶. Визнаючи біди селянства від малоземелля й низькопродуктивного господарювання, автор змалював чорну картину економічного хаосу та загального занепаду внаслідок відчуження землі у великих господарств, що обернеться бідами для самого селянства, обтяженого викупними виплатами. Альтернатива вбачалася не в «механічному збільшенні землеволодіння», а в «підвищенні земельної культури» й «сільськогосподарської техніки» за умов панування приватного селянського землеволодіння, що неможливо без руйнації «общини», а також у налагодженні переселенського руху в багаті вільними землями регіони імперії⁵⁷. Звісно, подібний аналіз, здійснений з опорою на статистичні дані, узагальнення окремих економістів, був розрахований не на селянство, а на освіченого читача, який мав прийти до виборчих дільниць. Відсутність доступного та невеликого за обсягом звернення до селян, зрештою, згубно відбилосся на обох перших виборчих кампаніях сумських октябристів.

15 березня 1906 р. на з'їзді землевласників виборниками було обрано чотирьох представників, усі – члени Союзу 17 жовтня: Никанор і Микола Савичи, І.Траскін, В.Де-Коннор. Наступного дня відбулися вибори по курії міських виборців, де знов перемогу здобули октябристи – з шести місць вони взяли чотири. Тут обраними виявилися Харитоненко, Золотарьов, Степанов, Матюнін. Особливо велику кількість голосів зібрав перший – 787 з орієнтовно 4,5 тис. максимально можливих. Успіх октябристів їхні противники пояснювали репресіями проти «лівих», фальшуванням голосів неграмотних виборців із боку членів виборчої комісії, монополією Союзу 17 жовтня на проведення агітації, адже опозиційні партії були цього позбавлені⁵⁸. Останнє вірне лише частково. П.Матюнін у листі до ЦК указував, що воєнний стан також згубно відбивався на виборчій агітації октябристів: у січні сумський тимчасовий генерал-губернатор заборонив їм проводити зібрання, друкувати й розсилати заклики, поки він не матиме «довіри з боку урядових органів». Лише після того, як очільник організації відправив міністрові внутрішніх справ скаргу, сумський відділ не мав перепон із боку місцевої влади⁵⁹.

Попри успіхи у Сумах, другий тур виборів виявився для октябристів невдалим. Ще при голосуванні по нотатках для балотування у члени Думи на передвиборчих зібраннях 24–25 березня 1906 р. Н.Савич отримав лише 40, П.Матюнін – 30 голосів, що було набагато менше, ніж в їхніх основних конкурентів. Ганебним виявився результат для «батька Сум» Харитоненка, за чю кандидатуру було подано всього 2 голоси. Таким чином, від Союзу 17 жовтня з семи його кандидатів отримали право обиратися двоє сумчан, які, указував П.Матюнін, усвідомлювали, «що не пройдуть». Дійсно, під час балотування 26 березня 1906 р. вони отримали негативний результат: за кандидатуру П.Матюніна було кинуто 53 кулі, проти – 95; за Н.Савича – 52, проти – 96⁶⁰.

Причина низького результату партії на перших думських виборах самі октябристи пояснювали недостатньою активністю й невмілою агітацією, відсутністю політичної реклами та міцного зв'язку з виборцями, а також підтримкою курсу непопулярного в народі уряду⁶¹. В поразці партії на виборах у Харківській губернії Н.Савич

⁵⁶ Полный сборник платформ всех русских политических партий. – С.101–102.

⁵⁷ ГАРФ. – Ф.115. – Оп.1. – Д.97. – Л.9–26.

⁵⁸ Ход выборов // Накануне. – 1906. – 20 марта. – С.2.

⁵⁹ ГАРФ. – Ф.115. – Оп.1. – Д.97. – Л.1; ЦДДАК України. – Ф.1682. – Оп.1. – Спр.1. – Арх.53; Циганюк М.А. Партія «Союз 17 жовтня» у виборах до І Державної думи в Україні. – С.330.

⁶⁰ ГАРФ. – Ф.115. – Оп.1. – Д.97. – Л.3; Предвыборное собрание выборщиков губернского избирательного собрания. – С.3.

⁶¹ Черменский Е.Д. Буржуазия и царизм в революции 1905–1907 гг. – С.244.

звинувачував «просякнуту соціалістичними ідеями дрібну служилу інтелігенцію», котра мала право голосу, недалекоглядність розробників виборчого закону, що багато голосів віддали селянам, які, своєю чергою, підпали під вплив лівих партійних гасел, розшарування земців між різними політичними таборами, нарешті кадетів, що не йшли на поступки, і до того ж, на відміну від октябристів, мали дисципліновану партійну структуру⁶². П.Матюнін у неспіху партії на виборах звинувачував «підпільну агітацію» Партії народної свободи (цей факт був відомий поліції та сумському тимчасовому генерал-губернатору⁶³), котрій удалося провести двох своїх виборників, з яких один, зрештою, був обраний у Думу (Г.Линтварьов), запізнілий початок партійної агітації внаслідок обмежень, установлених властями, погану організацію роботи партії по губернії. А головне, програш був зумовлений опозиційними настроями селянських виборників Харківщини, «залишками спогадів про селянський союз», які на передвиборчих дебатах «усіяло підігрівали» кадети, котрі, на його переконання, селян-виборників просто «нагло ошукали»⁶⁴.

Подібні нарікання викликали зловтіху в демократичній пресі, яка залюбки кепкувала з того, що правих лібералів «завше б'ють різні кадети»⁶⁵. Цей факт пояснювався статистикою виборників. За чинним до 3 червня 1907 р. виборчим законом, їх загальна кількість у Харківській губернії становила 157 осіб. За куріями був такий розподіл: по 43 – від землевласників і від міських обивателів, 64 – від селян, 7 – від робітників. За подібної схеми перевагу отримували представники опозиції, котрі спиралися на підтримку демократичних кіл населення⁶⁶. Тому програш «союзників» був запрограмований і під час другої думської кампанії. І це при тому, що участі Союзу 17 жовтня у виборах сприяло втручання з боку місцевих адміністрацій шляхом виключення зі списків виборців, переслідування опозиційних кандидатів, заборони агітації лівих партій, застосування касацій та ін.⁶⁷ Так, зі списків виборців було виключено кадета, в минулому директора Степанівського цукрового заводу інженера М.Піцкера. Причому на прохання правління товариства цього підприємства. Тут, імовірно, проявилися продумані дії цукрозаводчика Харитоненка проти конкурента Союзу 17 жовтня, який у минулій думській кампанії якраз був обраний виборником за міською курією⁶⁸.

У Сумському повіті передбачалося обрати 14 виборників: 2 – від селянської курії, 4 – від землевласників, 8 – від міської курії⁶⁹. Результат виборів від з'їзду землевласників був прогнозовано сприятливий для октябристів. У списку виборників Сумського повіту всі четверо були їхніми представниками – Траскін, Сперанський, Іваненко, Савич. На зібранні 14 січня 1907 р. сумські партійці висунули за міською курією своїми кандидатами Харитоненка, Матюніна, Золотарьова, Де-Коннора, Крамаренка, Калашникова, Сазанова, Кабештова, Гольберта. Утім виборці у Сумах обрали виборником від Союзу 17 жовтня лише одного Харитоненка⁷⁰. Невдачі спіткали октябристів і на губернському виборчому з'їзді. Тут із 43 виборників за

⁶² Савич Н.В. Воспоминания. – С.17–23.

⁶³ ЦДДАК України. – Ф.1682. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.117.

⁶⁴ ГАРФ. – Ф.115. – Оп.1. – Д.97. – Л.1–4; 3 українського життя // Рада. – 1906. – 19 грудня. – С.2.

⁶⁵ Нові мученики // Рада. – 1906. – 24 грудня. – С.2.

⁶⁶ Избирательная арифметика // Утро. – 1912. – 9 августа. – С.4.

⁶⁷ Шелохаев В.В. Партия октябристов в период первой российской революции. – С.115.

⁶⁸ ДАСО. – Ф.778. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.1–3.

⁶⁹ Герман Г.О. Выборы во II Государственную думу на Украине: Дисс. ... канд. ист. наук. – К., 1948. – Прил.1.

⁷⁰ В «Харьк. вед.» напечатан список выборщиков в харьковское губернское избирательное собрание, назначенное высочайшим указом на 6 февраля 1907 г. По выборам членов в Государственную думу // Утро. – 1907. – 6 февраля. – С.3; До виборів по Україні // Рада. – 1907. – 27 січня. – С.3; К виборам в Харьковской губернии // Утро. – 1907. – 23 января. – С.3; ЦДДАК України. – Ф.336. – Оп.1. – Спр.2863. Ч.1. – Арк.13; Ясир М.Д. З діяльності партійних осередків октябристів на Україні в 1905–1907 рр. – С.61.

землевласницькою курією 17 осіб віддали свої голоси октябристам. Із 64 виборників селянської курії – лише 3. Стільки ж голосів надала октябристам міська курія (43 особи). У результаті з 11 депутатів, обраних до Думи від Харківської губернії, жоден не належав до Союзу 17 жовтня⁷¹.

Технічною стороною поразки було те, що октябристи, як правило, не мали успіху на публічних виступах і дебатах, отримуючи гідну відсіч від лівих та кадетських агітаторів. Громадськість сприймала їх переважно негативно. Наприклад, на передвиборче зібрання у січні 1907 р. прибули ледь більше півсотні осіб. Такі нечисельні зібрання «союзників» спостерігалися й у наступні думські кампанії (зокрема містяни знехтували публічними лекціями П.Матюніна та Н.Савича у вересні 1912 р.)⁷².

Після зміни виборчого закону 3 червня 1907 р., який гарантував дві третини місць провладним силам, влаштовувати велелюдні зібрання не було потреб. В умовах провінційного міста апеляція до курій виборців землевласників і 1-го міського з'їзду фактично зводилася до приватних розмов та домовленостей⁷³. Оскільки серед інших груп виборців важко було розраховувати на порозуміння в усному спілкуванні, до них партійці зверталися через друковану агітацію, вдаючись до дискредитації противників. Так, під час виборів до IV Думи у Сумському повіті поширювалася листівка «Предвыборные размышления неизвестного автора», яка містила «філіппіки» проти безпартійного прогресиста С.Линтварьова, основного конкурента П.Матюніна на виборах по 2-му з'їзду виборців Сум. Натомість останнього вихваляли як «патріота міста», котрий палко захищав прерогативи нижньої палати парламенту, брав участь у розробці закону про місцевий суд, допомагав у реалізації «спеціальних інтересів рідного міста»⁷⁴.

За новим законом вибори до III Думи для октябристів відбувалися в більш сприятливих умовах (Н.Савич згадував, що нові правила він та його оточення зустріли «з неприхованим тріумфуванням»⁷⁵). Відтепер у Харківській губернії обирали депутатів на губернському зібранні 134 виборники, нерівномірно розподілені за п'ятьма куріями: 71 – від землевласників, 17 – від 1-го міського з'їзду, 12 – від 2-го міського з'їзду, 30 – від селян, 4 – від робітників. Незважаючи на те, що виборники 2-го міського з'їзду у цілому були налаштовані опозиційно, вони віддали голос П.Матюніну, що стало несподіванкою думської кампанії в регіоні. Вибори за цією курією відбувалися двічі. Спочатку лідер виборів, представник прогресистів, на голосуванні 23 вересня не набрав потрібної кількості голосів. 7 жовтня за умов низької явки виборців перевагу здобув П.Матюнін⁷⁶. Натомість обрання представників Союзу 17 жовтня – Харитоненка й Золотарьова – в 1-й курії міських виборців виглядає закономірним, також попри низьку явку (з 360 виборців на виборчі дільниці з'явилися лише 136)⁷⁷. Уже на губернському виборчому зібранні П.Матюнін і Н.Савич, виборник від курії землевласників, були обрані депутатами нижньої палати російського парламенту.

Державна дума відкрила широкий простір для застосування своїх талантів обох сумських громадських діячів. П.Матюнін став «найактивнішим думцем-законодавцем», часто виступав із трибуни як доповідач комісій, у складі яких перебував. При цьому здатність презентувати проекти пояснюється його успішною попередньою

⁷¹ Герман Г.О. Выборы во II Государственную думу на Украине. – С.129, 147, 166, 238.

⁷² Корреспонденции // Утро. – 1907. – 13 января. – С.3; По областному отделу // Там же. – 1912. – 28 сентября. – С.6.

⁷³ Избирательная арифметика // Утро. – 1912. – 9 августа. – С.4.

⁷⁴ Октябрист П.Г.Матюнин // Там же. – 9 октября. – С.7.

⁷⁵ Савич Н.В. Воспоминания. – С.27.

⁷⁶ До виборів у третю Думу // Рада. – 1907. – 12 жовтня. – С.3; Избирательная арифметика // Утро. – 1912. – 9 августа. – С.4; От чего зависит исход выборов // Там же. – 5 августа. – С.5.

⁷⁷ Выборы // Утро. – 1907. – 25 сентября. – С.3.

адвокатською діяльністю⁷⁸. Сумчанин очолював редакційну комісію 4-ї та 5-ї сесій (із 15 жовтня 1910 до 13 травня 1911 рр., із 15 жовтня до 9 червня 1912 р.), що здійснювала вичитку всіх ухвалених законопроектів. Крім того, П.Матюнін був секретарем 3-го відділу Думи⁷⁹.

Із думської трибуни він вимагав скасувати «виняткове становище» в місцевостях, де «громадське життя повернулося у своє природне мирне річище», одночасно виступаючи на захист застосування смертної кари до осіб, які, «забувши свої обов'язки російських громадян, посягають на святу святих російської державності»⁸⁰. Велику роботу депутат здійснював у галузі законотворчості, будучи автором або співавтором 17 законопроектів. Думці, віддаючи належне невтомності та професіоналізму сумчанина, неодноразово винагороджували його «шумними оваціями», «тривалими оплесками». Конструктивність П.Матюніна підкреслював і правий депутат професор Харківського університету А.Вязигін, котрий відносив колегу-октябриста до тих обранців, які «відстоювали безумовне дотримання існуючих законоположень, усуваючи абсолютно партійні міркування, які вносять політику у суто юридичне питання»⁸¹.

Хоч П.Матюнін і належав до провладної фракції, це не заважало йому голосувати «прогресивно» з деяких болючих для російської влади питань. Зокрема він підтримав бажаність розгляду законодавчої пропозиції «про скасування обмеження євреїв у праві обрання місцеперебування та пересування з одного місця на інше», заяву про запит голові уряду щодо виключення учнів, «винних у заворушеннях» та заборони студентських зборів⁸². Заслужують уваги й інші ініціативи. Так, за його пропозицією навесні 1909 р. думці проголосували за збільшення утримання поштово-телеграфних чиновників⁸³. Своє депутатське становище П.Матюнін використовував і для вирішення конкретних завдань на запит сумських виборців – добився «височайшого» помилування для засудженого на тривале ув'язнення за вбивство свого родича юнака, сприяв створенню чоловічої приватної школи на заклад середньої освіти, виділенню коштів на зведення у Сумах «палацу правосуддя» для місцевого окружного суду⁸⁴.

Не менш активно діяв у Думі Н.Савич. Зазвичай його пропозиції мали конструктивний характер. 24 березня 1908 р. він представив на розгляд нижньої палати російського парламенту законопроект про спорудження Амурської залізниці. Депутат не лише детально окреслив вагоме стратегічне значення, економічні вигоди від її прокладання, але й обґрунтував необхідність будівництва магістралі «винятково працею російських робітників»⁸⁵. Значну роботу Н.Савич здійснював у складі бюджетної та комісії з оборони (від 1912 р. – з військових і морських справ). Особливо помітною виявилася його діяльність у питанні розвитку флоту. Він та його колеги по комісії шукали порозуміння з військовим командуванням, наполягаючи на раціональному підході до планів будівництва кораблів (спочатку обґрунтований проект,

⁷⁸ Кирьянов И.К. Российские парламентарии начала XX в.: новые политики в новом политическом пространстве: Дисс. ... д-ра ист. наук. – Пермь, 2009. – С.235.

⁷⁹ Обзор деятельности Государственной думы третьего созыва: 1907–1912 гг. – С.114–115.

⁸⁰ Кудин Д. Правый октябрист и опытный юрист: Павел Гаврилович Матюнин – забытый сумской парламентарий. – С.23Б.

⁸¹ Вязигин А.С. «Гололобовский инцидент» (Страничка из истории политических партий в России). – Х., 1909. – С.15–16.

⁸² Доклад по вопросу отмены смертной кары // Утро. – 1910. – 24 января. – С.2; Телеграммы // Там же. – 1909. – 21 мая. – С.2.

⁸³ Закрытие заседаний // Там же. – 25 марта. – С.3.

⁸⁴ Григорьев В. В Сумской думе // Там же. – 1913, 11 октября. – С.7; ДАСО. – Ф.354. – Оп.1. – Спр.46. – Арк.9; Местная жизнь // Утро. – 1909. – 13 июня. – С.4; Мужская частная гимназия в Сумах // Сумской вестник. – 1913. – 4 декабря. – С.3; Телеграммы // Утро. – 1908. – 18 ноября. – С.3.

⁸⁵ Избранные выступления депутатов Государственной думы с 1906 г. до наших дней. – Москва, 2013. – С.43–50; Партия «Союз 17 октября»: Протоколы съездов, конференций и заседаний ЦК: В 2 т. – Т.ІІ: Протоколы III съезда, конференций и заседаний ЦК: 1907–1915 гг. – Москва, 1996. – С.24.

заснований на можливостях промисловості, а потім фінансування), на необхідності вирішення питання заборгованості морського міністерства перед підприємствами, на посиленні Чорноморського флоту. Очоливши бюджетну комісію у IV Думі, Н.Савич продовжив активно працювати в рамках членства в комісії з військових і морських справ. А восени 1913 р. він був одним з ініціаторів реформи губернського земства, що мала б призвести до обмеження його повноважень і фінансування⁸⁶. Подібний почин знайшов відгук і серед його однопартійців у Сумах, у чому можемо побачити злагожденість дій депутата та партійного відділу в його окрузі. На підтримку ідеї ліквідації губернського земства виступили гласні Сумського повітового земського зібрання І.Траскін і В.Золотарьов⁸⁷.

Інкони про свою діяльність та роботу всієї фракції П.Матюнін звітував перед сумськими виборцями у приміщенні громадського зібрання. Подібні виступи мали багато у чому просвітницький характер: процедура проведення законів, функціонування фракції октябристів, діяльність думських комісій тощо. Депутат оцінював законодавчий орган доволі стримано, не вдаючись до критики уряду, що й зумовлювало низький інтерес громадськості міста до подібних зустрічей⁸⁸. Думці Сумського повіту більшою мірою орієнтувалися на політичне життя у столиці. Зокрема Н.Савич наприкінці 1913 р. разом із М.Алексеєнком і М.Родзянком став одним із лідерів так званої групи земців-октябристів (або центральних октябристів), котрі проголосили створення нової фракції, що мала б відбивати «інтереси всіх видів самоврядування» та наполягати на проведенні конституційної реформи в дусі маніфесту 17 жовтня⁸⁹. Центральні ж структури партії лише іноді нагадували про себе у Сумах. Зокрема влітку 1912 р. бюро парламентської фракції надіслало на ім'я міського голови стандартний запит про кількість мобілізованих під час російсько-японської війни містян, склад їхніх родин, котрі користувалися допомогою від міста, розмір пайка тощо. Ці дані були потрібні думцям для внесення поправок до законопроекту про списання із земств і міст боргів перед Державним казначейством⁹⁰.

Після програшу на виборах до IV Думи, П.Матюнін ненадовго повернувся у Суми, де на початку 1913 р. ввійшов до складу комісії з облаштування місцевого комерційного училища⁹¹. Утім уже у червні того року він виїхав у столицю на постійне місце проживання⁹². У Петербурзі П.Матюнін продовжив свою юридичну практику, яку здійснював принаймні до кінця 1917 р.⁹³ Відомо, що екс-депутат узяв на себе функції повіреного в міських справах Харкова, посприявши на початку Першої світової війни виділенню місту позики від держави в розмірі 200 тис. руб. для виплати допомоги сім'ям запасних, призваних на військову службу⁹⁴. Продовжував він і свою роботу у складі ЦК Союзу 17 жовтня. Зокрема як секретар брав участь у партійній конференції 7–10 листопада 1913 р.⁹⁵

⁸⁶ Бескровный Л.Г. Армия и флот России в начале XX в.: Очерки военно-экономического потенциала. – Москва, 1986. – С.194–195; Обзор деятельности Государственной думы третьего созыва: 1907–1912 гг. – С.436; По телеграфу и телефону // Утро. – 1913. – 13 июня. – С.3; Савич Н.В. Воспоминания. – С.37–51.

⁸⁷ Боязь света и общественного мнения // Утро. – 1913. – 30 ноября. – С.2.

⁸⁸ Корреспонденция // Там же. – 1910. – 8 октября. – С.5.

⁸⁹ Аврех А.Я. Раскол фракции октябристов в IV Думе // История СССР. – 1978. – №4. – С.124–125; Кирьянов И.К. Российские парламентарии начала XX века: новые политики в новом политическом пространстве. – С.265.

⁹⁰ ДАСО. – Ф.354. – Оп.1. – Спр.45. – Арк.32.

⁹¹ К постройке коммерческого училища // Сумской вестник. – 1913. – 22 января. – С.2.

⁹² Местная жизнь // Там же. – 16 июня. – С.2.

⁹³ Городская дума // Там же. – 1917. – 10 декабря. – С.4.

⁹⁴ Городские дела // Утро. – 1913. – 27 ноября. – С.4; Местная жизнь // Там же. – 1914. – 20 декабря. – С.4; По телеграфу и телефону // Там же. – 1913. – 17 ноября. – С.5.

⁹⁵ Партия «Союз 17 октября»: Протоколы съездов, конференций и заседаний ЦК. – Т.ІІ. – С.414, 421.

Розмах революційного руху у Сумському повіті під час революції 1905–1907 рр. згуртував не лише місцеві опозиційні сили, але й противників насилля. До останніх належали передусім місцеві землевласники і промисловці. Заперечення радикальної трансформації суспільства вони поєднували з усвідомленням необхідності здійснення обмежених реформ, спрямованих на модернізацію державних інститутів і пом'якшення соціальних суперечностей. У цьому випадку ідеальною кандидатурою на політичне представництво ставав Союз 17 жовтня, до якого й долучилися представники правих ліберальних і консервативних поглядів. Типовим для Сум був той факт, що ініціативна група складалася здебільшого із земсько-міських діячів. Вона ж багато у чому забезпечувала й кадрове наповнення партійної організації. Формування останньої відбувалося впродовж січня – березня 1906 р., коли осередок набув правильної структури та визначеного членства. Певної ваги сумському відділу в перший рік його існування додавав відомий своєю благодійністю мільйонер П.Харитоненко. Його кандидатура набирала найбільшу кількість голосів під час виборів у «столиці цукрового королівства». Важливим для масовості було залучення представників різних верств населення. Деякою мірою виправдав розрахунок на підтримку заможних селян, зацікавлених у виході з «общини», а також на кооптацію інтелігенції. Утім обидві ці групи не відігравали помітної ролі у житті партії та, певно, покинули її від часу стабілізації політичної ситуації.

Примітно, що саме початковий період існування сумського осередку виявився найбільш продуктивним за всю його історію. Можемо пояснити це, по-перше, стимулом для діяльності «центру», якого надав йому революційний розмах у повіті наприкінці 1905 р., адже виникла необхідність протиставлення демократичним організаціям об'єднання поміркованих і правих громадських діячів; по-друге, відсутністю на той момент політичної конкуренції на легальному полі діяльності за умов запровадження воєнного стану в регіоні; по-третє, думською кампанією, що породжувала чимало сподівань на швидкий вихід із політичної кризи. У подальшому саме чергові думські кампанії активізуватимуть партійний осередок. Натомість у міжвиборчий період політичне життя затихало, що вочевидь позначалося як на «перетіканні» окремих членів до правих сил, так і на загальному скороченні партійців чи перетворенні більшості їх на пасивну масу.

Загалом сумський відділ Союзу 17 жовтня був типовою провінційною організацією з вираженою «класовою фізіономією» (поміщики та капіталісти) свого ядра, що доволі слабко приховувалася за декларацією інтеркласовості. Ця обставина визначала певну недовіру й навіть ворожість до «союзників» збудженого революцією населення. Певною мірою її стримували вигоди, що їх отримав регіон у вигляді депутатства двох своїх представників. Водночас це дозволило забезпечити стабілізацію партійного осередку, який (щоправда в помітно скороченому з часів революції 1905–1907 рр. вигляді) проіснує до початку Першої світової війни.

REFERENCES

1. Avrekh, A. (1978). Raskol fraktsii oktyabristov v IV Dume. *Istoriya SSSR*, 4, 115–127. [in Russian].
2. Beskrovnyj, L.G. (1986). *Armija i flot Rossii v nachale XX v.: Oberki voenno-ekonomicheskogo potentsiala*. Moskva. [in Russian].
3. Donchenko, S. (2006). *Liberalni partii Ukrainy, 1900–1920 rr.* (Extended abstract of Candidate's thesis). Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
4. Galij, I.P. (2005). *Partiya "Sojuz 17 oktyabrya" v Donskoj oblasti: 1905–1912 gg.* (Extended abstract of Candidate's thesis). Rostov-na-Donu. [in Russian].
5. Kiryanov, I.K. (2009). *Rossijskie parlamentari nachala XX v.: novye politiki v novom politicheskom prostranstve*. (Doctor's thesis). Perm. [in Russian].
6. Kiselev, I.N., Korelin, A.P., Shelokhaev, V.V. (1990). Politicheskie partii v Rossii v 1905–1907 gg.: chislennost, sostav, razmeshchenie (Kolichestvennyj analiz). *Istoriya SSSR*, 4, 71–88. [in Russian].
7. Konyk, O.O. (2013). *Deputaty Derzhavnoi dumy Rossijskoj imperii vid buhernii Naddnipsrianskoj Ukrainy (1906–1917 rr.)*. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
8. Kryvobok, O.P. (2009). *Diialnist politychnykh partii ta orbanizatsii na pinochi livoberezhnoji Ukrainy v kintsy XIX – na pochatku XX st.* (Abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

9. Kudinov, D. (2013). *Sumskie liberaly v Rossijskom osvoboditelnom dvizhenii, 1901–1906 gg.: regionalnoe izmerenie*. Sumy. [in Russian].
10. Kudinov, D. (2021). Pravyj oktiabrist i opytnyj yurist: Pavel Gavrilovich Matyunin – zabytyj sumskoj parlamentarij. *Vash shans*, 13, 22B–23B. [in Russian].
11. Naryshkina, S. (Ed.) (2013). *Izbrannye vystupleniya deputatov Gosudarstvennoj Dumy s 1906 g. do nashikh dnei*. Moskva. [in Russian].
12. Pavko, A. (1999). *Politychni partii, organizatsii v Ukraini: naprikintsi XIX – pochatok XX st.: zarozhbeniia, evolutsiia, diialnist, istorychna dolia*. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Pavlov, D.B. (1993). “Soiuz 17 oktyabrya” v 1905–1907 gg.: chislennost i sotsialnyj sostav. *Otechestvennaya istoriya*, 6, 181–185. [in Russian].
14. Pavlov, D.B., Shelokhaev, V.V. (Comp.) (1996). *Rossijskie liberaly: kadety i oktyabristy*. Moskva. [in Russian].
15. Shelokhaev, V.V. (1984). Kontrevolyutsionnaya taktika partii oktyabristov v 1905–1907 gg. *Istoricheskie zapiski*, 111, 151–200. [in Russian].
16. Shelokhaev, V.V. (1987). *Partiya oktyabristov v period pervoj rossijskoj revolyutsii*. Moskva. [in Russian].
17. Shmorhun, P.M. (1992). Politychni partii Ukrainy na pochatku XX st.: sotsialnyi sklad, chyselnist, typolohiia. *Naukovi pratsi z pytan politychnoi istorii, 172: Politychni partii na Ukraini (1905–1925 rr.)*, 14–25. Kyiv. [in Ukrainian].
18. Tsyhaniuk, M.A. (2015). Partii „Soiuz 17 oktiabria” u vyborakh do I Derszhavnoi dumy v Ukraini. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Obiienka: Istorychni nauky*, 25: *Na poshanu profesora I.S.Vynokura*, 325–334. Kamianets-Podilskiy. [in Ukrainian].

Dmytro KUDINOV

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Department of History of Ukraine,
Sumy State Pedagogical University named after A.Makarenko
(Sumy, Ukraine), dmytro.kudinov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1516-576X>

Vladyslav PARKHOMENKO

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Docent,
Department of History,
V.Sukhomlynskyi Mykolaiv National University
(Mykolaiv, Ukraine), vlad10031974@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0911-2941>

The Sumy Section of the Union of 17 October: Formation and Activity (1905–1914)

Abstract. The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the formation and functioning of the Sumy branch of the Union of 17 October. The goal is detailed with tasks: a) to characterize the political, organizational and law-making activities of the leaders of the party branch – P.Matiunin and N.Savych; b) find out the personnel potential of the regional organization; c) evaluate the activity of the Sumy branch of the Union of 17 October during the State Duma elections, as well as in the inter-election period. **The research methodology** is based on the principles of historicity, complexity, systematicity, criticality, representativeness. The following special methods were used: historical-systemic, comparative-analytical, historical-genetic, historical-biographical, descriptive. For the first time, a comprehensive analysis of the functioning of the Sumy Octobrist Party organization during the First Russian Revolution and during the reign of the June Third Monarchy regime was carried out. **Conclusions.** The response of politically moderate people in Sumy county to the revolutionary movement was their rallying around the local branch of the Union of 17 October. The Lawyer P.Matiunin and the landowner N.Savych played a prominent role in its organization. The cell was formed during the first Duma campaign and continued to be active, primarily during the State Duma elections. The elections to the Third Duma proved successful for the Sumy Octobrists and provided them with two parliamentary seats (P.Matiunin and N.Savych). Duma activities of both leaders of the Sumy branch of the party, on the one hand, distracted them from the management of the organization, and on the other hand, allowed to maintain its image and status, despite the reduction in the number of party members and the transition of some of them to the right camp.

Keywords: Union of 17 October, Octobrists, N.Savych, P.Matiunin, Sumy county, State Duma, Kadets, elections.